

ЎЗБЕК ЗАРГАРЛИК САНЪАТИ ТАРИХИ

Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейининг

илмий ходими: **М Мухамадиев**

Ўзбек халқининг моддий ва маънавий маданиятида заргарлик санъати алоҳида ўрин эгаллайди. Қадимдан шаклланиб, авлоддан-авлодга ўтиб келган заргарлик анъаналари турли ҳудудларда ўзига хос хусусиятлар касб этган. Бу жараёни ўрганишда музейларда сақланаётган заргарлик буюмлари муҳим манба ҳисобланади. Жумладан, Наманган вилоят тарихи ва маданияти давлат музейи фондларида сақланаётган анъанавий заргарлик буюмлари водий аҳолисининг эстетик қарашлари, турмуш тарзи, урф-одатлари ва ҳунармандчилик анъаналари ҳақида муҳим маълумот беради. Мазкур мақолада ўзбек заргарлик санъатининг шаклланиши ва тараққиёти, тақинчоқларнинг турлари ҳамда уларнинг ҳудудий хусусиятлари Наманган вилояти тарихи ва маданияти давлат музейи коллекцияларидаги намуналар билан боғлиқ ҳолда ёритилади. Тарихдан маълумки, даврлар ўтиши билан муайян бир ҳудуд миқёсида тақинчоқларнинг баъзи турлари кенг ёйилса, айримлари ўз ўрнини йўқотган, онги кўринишдаги тақинчоқлар пайдо бўлиб, олдингилари кундалик турмушдан чиққан. Натижада тақинчоқлар ва уларнинг турлари ҳамиша ўзгариб турган. Шу сабабли тақинчоқларни этнографик жиҳатдан ўрганишда тадқиқотчилар тақинчоқлардаги шаклий ўзгаришлар, уларнинг турларидаги алмашинувлар сабабларига асосий эътибор қаратадилар. Олиб борилган этнографик тадқиқотлар ва илмий ҳулосалар асосида шуни айтиш мумкинки, Республикамизнинг бошқа ҳудудларида бўлгани сингари Сурхон воҳасида ҳам ижтимоий, иқтисодий, маиший, ҳудудий омиллар билан боғлиқ, уч асосий йирик жараён ёки ҳолат анъанавий тақинчоқларда даврий ўзгаришлар руй беришига сабаб бўлган XIX аср охири-XX аср бошларида Республикамизнинг Бухоро, Хива, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Тошкент, Шаҳрисабз, Китоб, Бойсун, Денов, Шеробод, Ургут каби шаҳар ва қишлоқларида уста заргарлар фаолият юритишган. Бу даврда бутун ўлкамиз буйлаб Бухоро, Қўқон, Хива заргарларининг

махсулотлари оммавий урф бўлган. Заргарларнинг ўзига хос маҳорати улар яратган заргарлик буюмларининг сифати, тақинчоқнинг маъданлари ва ясашиш усулларида ўз аксини топган. Ўрганилаётган даврда воҳанинг уста заргарлари асосан ўз уйларида ишлашганлар, лекин айрим ҳолларда улар буюртмачилар талабига кўра уларнинг уйида ҳам ишлаганлар, Ҳар бир уста заргарнинг ўз касбий сири бўлган ва улар тақинчоқ, тайёр бўлгунига қадар маҳсулотни ҳеч кимга кўрсатмаган. Юқорида қайд этилган хусусиятлар йирик шаҳарлардан олисда жойлашган заргарлар фаолиятининг асосий хусусиятларини ташкил этган ва улар аввало, фақат заргарлик билан шуғулланиш орқали кун кечириб бўлмаганлиги боис, улар деҳқончилик билан ҳам машғул бўлганлиги, қолаверса тақинчоқлар учун маъданга мухтожлик заргарларнинг ясаган буюмларини бозорда ўзлари сотиши каби сабаблар туфайли қишлоқларда заргарлик яхши ривожланмаган. Қолаверса, уста заргарлар ўзларига шогирд олмасдан ишлашларининг сабаби шундаки, улар ясаган тақинчоқлар узоқ, вақтгача сотилавермаганлиги боис шогирдга иш ҳақи тулаш муаммоси туғилган. Шунинг учун заргарлар ўзларига четдан шогирд ололмаганлар. Шунингдек заргарлик касби муқаддас ҳисобланиб, уста ўз ўғилларига ишонч билан ўз касбини ўргатган, яъни заргарликни ота мерос касб деб билишган, Агар шогирд олиш зарурати туғилса, насл-насаби тоза, тақводор кишиларнинг фарзандлари шогирдликка олинган. Бозорларда заргарлик буюмлари сотилмай қолса, иқтисодий зарар жабрини ҳам ота-ўғил ва оиланинг ўзигина кўрган.

Воҳада заргарлик санъатининг ўзига хос сир-асрорлари бўлган. Маълум бир тақинчоқ тўрини яшашда ҳар бир заргар ўзига хос безаклар, шакллар, кўринишлардан фойдаланган. Усталар ишида ана шу ўзига хослик бўлмаса, бошқа усталар ясаган тақинчоқлар билан ўхшашлик рўй бериб, бозорда ўзаро рақобат пайдо бўлган. Юқорида қайд этилган сабаблар туфайли ҳам қишлоқларда заргарлар жуда ҳам бўлган. Аҳоли эса бозорлардан ёки савдогарлар четдан келтирган заргарлик буюмларини сотиб олишган ёки буюмга алмаштиришган. Воҳанинг йирик шаҳарлари ва унга яқин ерларда яшаган заргарларда бир нечтадан шогирдлари бўлган. Улар тақинчоқларнинг маълум бир бўлакларини яшашда ўз устозларига

ёрдам беришган. Шеробод, Бойсун, Денов каби шаҳарларда яшовчи шаҳарлик заргарлар қишлоқ хўжалиги, яъни деҳқончилик билан шуғулланмасдан, фақат заргарлик касбини қилганлар ва улар ўз меҳнатларига пул ҳисобида ҳақ олишган. Юқорида кўрсатилган омиллар ушбу ҳудудларда заргарликнинг кенг ривожланишини таъминлаган.

Шаҳарда ўз устахоналарида ишлаган заргарлар буюртмачиларнинг савияси, диди ва моддий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда тақинчоқларнинг хилма-хиллигига ҳамда сифатига эътибор қаратишган. Демак, шаҳар ва унинг атрофида жойлашган заргарлик устахоналари майда уста-заргарларнинг уйларида ясалган тақинчоқлар ўзининг сифати кўриниши ва ясашиш услуби жиҳатидан бир-биридан фарқ қилган. Шаҳарда бир-биридан ўз услуби, касб маҳорати билан фарқ қилувчи уста-заргарлар ўзларининг кўп сонли заргарлик устахоналарига ҳам эга бўлишган. Тақинчоқлар билан савдо-сотик қилиш турли иқтисодий-маданий ҳудудлар ўртасидаги савдо муносабатларининг энг қадимий ва кенг тарқалган туридир. Халқлар орасида оммавий урф бўлган тақинчоқлар ушбу соҳадаги савдо-сотик муносабатларининг асосини ташкил этган.

XIX аср охири-XX аср бошларида Ўрта Осиё ҳудудидан бир нечта йирик карвон йўллари ўтган. Ўрта Осиёда Қўқон шаҳри савдо-сотик муносабатларида олдинги ўринларда турса, Самарқанд ва Бухоро заргарлари минтақани юқори даражада тараққий этган заргарлик буюмлари билан таъминлаган. Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари ва жанубий Тожикистон ҳудудларига Кулоб, Муминобод шаҳарлари орқали Афғон савдогарлари арзон тақинчоқлар олиб келишган. Шунингдек улар Денов, Китоб, Шахрисабз ҳудудларида ҳам бўлиб, турли хил тақинчоқлар, матолар савдосини амалга оширишган. Бу даврда яна Кофарнихон ва Сурхон дарёси соҳилларида жойлашган Хисор ва Қоратоғ қишлоқлари орқали Шимолий Афғонистон шаҳарлари билан савдо - сотик алоқалари йўлга қуйилган. Икки йирик довон йўли: Қора Қизик ва Тенгизбой Шарқий Бухоро ҳудудини Фарғона водийсининг савдо марказлари билан боғлашда муҳим роль ўйнаган.

Савдо-сотик муносабатларининг ривожланиши натижасида қўшни минтақаларда тақинчоқларнинг хилма-хил турлари кириб келиши уларнинг ясашиш техникаси, бадий жихатлари (орнамент), умумий кўриниши, тақинчоқларнинг маҳаллий турлари билан яқинлашиб, ўзаро уйғунлашиб кетишига олиб келган. Хуллас, заргарларнинг шахсий маҳорати ва иш юритиш усуллари билан боғлиқ, касбий анъаналари; маълум бир ҳудуд аҳолиси учун анъанавий тус олган тақинчоқларнинг умумий кўриниши, турлари, умуман, халқнинг тақинчоқлар билан боғлиқ, бадий-безак анъаналари; тақинчоқларнинг яратилиши, тарқалиши заргарларнинг иш фаолиятига таъсир кўрсатувчи ҳудудий белгилар яхлит ҳолда маълум бир ҳудудда тақинчоқларнинг шаклланишига муҳим таъсир кўрсатувчи омиллар ҳисобланади. Тақинчоқларнинг давр ўтиши билан ўзгариб туриши ва уларнинг турлари кўпайишида савдо-сотик муносабатлари, муҳим роль ўйнаган. Юқорида кўрсатиб ўтилган уч асосий омил анъанавий тақинчоқларнинг умумий кўринишида ўзгариши юз бериши ва янги кўринишидаги тақинчоқларнинг оммавий урфга айланишига сабаб бўлган. Халқлар ўртасида рўй берган этник ва маданий жараёнлар ҳам тақинчоқлар туркумида ўзгаришларига сабаб бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Алимова Д.А., Рашидова Д.А. Ўзбекистон тарихи ва маданияти. – Тошкент, 2009.
2. Атаджанов Ш. Ўзбек халқ ҳунармандчилиги. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995.
3. Васильев А.А. Украшения народов Средней Азии. – Ташкент, 1983.
4. Кушкунов Ж. Ўзбек анъанавий заргарлиги. – Тошкент, 2000